

Pedem'i, Sirâc-ı Evrenğâbâdî'nin *Bus-tân-i Hayâl*'i ve Ârifüddin Âciz'in *La'l u Gevher*'i meşhurdur.

Kuzey Hindistan'da yazılan ilk Urduca mesnevi XVII. yüzyıl şairlerinden Emrû-havî'nin *Vefâtnâme* adlı eseridir. Aynı yüzyılda Sadreddin Muhammed Fâiz adlı bir şairin külliyyatında mesnevi tarzı birkaç manzume bulunmaktadır. Kaynaklarda adları zikredilen Fezâil Ali Bî-kayd'ın *Hasb-i Hâl-i Hod* ve Âbrû'nun *Mev'î-za-i Ârâyîş-i Ma'sûk* mesnevileri de bu döneme aittir. Yine Zuhûrûddin Hâtîm'in manzumeleri dışında *Bezm-i 'İşret* mesnevisi, Mîr Abdülhay Tâbân'ın *Der Medh-i 'Umdu'tü'l-mülk Emîr Hân Encâm* adlı eseri Kuzey Hindistan'da mesnevi yazıcılığının ilk örneklerinden sayılabilir.

XVIII. yüzyılda Kuzey Hindistan'da telif edilen ilk önemli mesnevi sûfî ve şair Hâce Mîr Derd'in kardeşi Mîr Eser'in *Hâb u Hayâl*'idir. Bu eserde Mîr Derd'in de 300 beyti yer almaktadır. Mîr Muhammed Takî ve Sevdâ-yı Dihlevî aynı yüzyılın diğer tanınmış mesnevi şairleridir. Mîr Muhammed Takî birçoğu çok kısa otuz üç mesnevi kaleme almıştır. Bunlardan *Şu'le-i 'İşk*, *Deryâ-i 'İşk*, *Mu'âmelât-i 'İşk* ve şairin kendi hayatından kesitleri yansıttığı *Hâb u Hayâl* ve *Şikârnâme* zikre değerdir. Sevdâ-yı Dihlevî'nin de bazıları hiciv türünde yirmi beş mesnevisi vardır. Delhi'nin önemli şairlerinden Mushafî de *Bahrü'l-beyân*, *Cezbe-i 'İşk* ve *Gülzâr-i Şehâdet* adlı üç mesnevi kaleme almıştır. Urdu edebiyatının en meşhur mesnevisi, XVIII. yüzyılda Mîr Gulâm Hasan Dihlevî tarafından yazılan ve *Bedr-i Münîr* adı da verilen *Sih-rü'l-beyân*'dır. Eser C. W. Bowdler Bell (Kalkûta 1871) ve Henry Court (Kalkûta 1889) tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır. Ayrıca kaynaklarda Mîr Hasan'ın on beş mesnevisinin daha bulunduğu kaydedilmektedir.

XIX. yüzyılda Bâbürlüler'in son dönemlerinde yetişen şairlerden Muhammed Mü'min Han'ın ikisi yarım kalmış sekiz mesnevisi vardır. Bunlardan *Kavl-i Gâmîn*, *Şikâyet-i Sitem* ve *Kışsa-i Gâm* adlı mesnevileri önemlidir. Mü'min'in dışında Nevvâb Mirza Dâğ'ın *Feryâd-i Dâğ*, Huşyâr Ceng'in *Tûfân-ı Muhabbet*, Emîr Mînâyî'nin din ve ahlâkî öğütleri içeren *Ebr-i Kerem* ve *Nûr-i Tecellî* mesnevileriyle Râmpûr nevvâbının oğlunun düşününce anlattığı *Kârnâme-i 'İşret* adlı eseri dönemin güzel örnekleri arasında sayılabilir.

Urdu edebiyatının Kuzey Hindistan'daki ikinci büyük merkezi Eved (Oudh) Devleti'nin başşehri Leknev'dir. Şehirde refah seviyesinin yüksek olması edebî alana da yansımıştır. Dekken'de Kuli Kutubşah'tan itibaren şairlerin çoğu mesnevi türünde eserler kaleme almışsa da mesnevi en üst noktasına XIX. yüzyılda Leknev'de ulaşmıştır. Leknevli şairlerden Cur'et'in mesnevileri arasında en hacimli olanları *Dâstân-i Ülfet* ve *Hasan-Bahşî*'dir. Bu sahada en tanınmış şair olan Diya Şankar Nesim'in *Gülzâr-i Nesim* adlı mesnevisi edebî sanatları, darbimesel ve deyimleri kullandığı ustalığı, sanatlı üslûbuyla *Sih-rü'l-beyân* kadar beğeni kazanmış, ancak daha sonraki dönemlerde hikâye kurgusunun karışıklığı ve düzensizliği sebebiyle eleştirilere uğramıştır. Hâce Esed Ali Kalak Leknevî'nin *Tılsım-i Ülfet* adlı mesnevisi de önemlidir. XIX. yüzyılda Leknev'in mesnevi sahasında en verimli şairi Tasadduk Hüseyin Şevk'tir. Şevk, meşhur mesnevisi *Zehr-i 'İşk*'ta kendi tutkularını canlı bir biçimde yansıtmıştır. Eser genel ahlâka aykırı olmakla suçlanarak yasaklanmıştır. Onun *Ferîb-i 'İşk* ve *Bahâr-i 'İşk* mesnevileri de Leknev'in açık kozmopolit kültürel yapısının aynası olduğu yönünde tenkitlere mâruz kalmıştır. Leknev ekolünün önde gelen şairlerinden Sadâdet Yâr Han Rengîn *Meşnevî-yi Dilpe-zîr* (*Mâhcibîn ü Nâzenîn*) adlı eserini *Sih-rü'l-beyân*'a nazîre olarak yazmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun dışında onun *Şeş Cihet-i Rengîn* ve *Çâr Çemen-i Rengîn* adlı mesnevileri de bulunmaktadır. Leknev'de mesneviyi ahlâkî amaçlarla kullanan ender şairlerden biri ve belki de en önemlisi olan Münîr Şükûhâbâdî, *Mî'râcû'l-mezâmîn* adlı eserinde Hz. Peygamber'in mucizeleriyle Şîa imamlarının kerametlerini anlatmış, *Hicâb-i Zenân*'da ise kadınlara ahlâkî öğütler vermeyi amaçlamıştır. Eved Devleti'nin şair olan son padişahı Vâcid Ali Şah Ahter'in *Hâkân-i Sürûr*, *Deryâ-yi Ta'asşuk* ve *Bahr-i Ülfet* adlı mesnevileri bulunmaktadır. Özellikle sürgündeki yıllarında yazdığı *Hûzn-i Ahter* yaşadığı sıkıntılı günlerin aynası gibidir.

Modern Urdu edebiyatında da mesnevi yazan şairler vardır. Muhammed Hüseyin Âzâd'ın *Hubb-i Vâtan*, Şibli Nu'mânî'nin *Şubh-i Ümmîd*, Muhammed İkbal'in *Sâkinâme*, *Gûristân-i Şâhî*, *Vâlî-de-i Merhûme ki Yâd meyn* manzumeleri bu türün seçkin örnekleridir. İsmâil Merathî, Ekber Allahâbâdî, Sîmâb Ekberâbâdî, Şebbir Hasan Han gibi isimler de

modern dönemde mesnevi tarzı eser veren şairler arasında sayılabilir. Bu şairlerden Pakistan millî marşının yazarı Hafız Câllendharî'nin *Şâhnâme-i İslâm* adlı eseri son dönemlerin en iyi tarihî mesnevisi olarak kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Hamîd, *Urdû Şi'r kî Dâstân*, Lahor, ts., tür.yer.; T. G. Bailey, *A History of Urdu Literature*, Lahor, ts., bk. İndeks; Ram Babu Saksena, *A History of Urdu Literature*, Allahabad 1940, tür.yer.; Ebû'l-Leys Siddîkî, *Urdû kî Edebî Târîh kâ Hâkâ*, Karaçi 1962, tür.yer.; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, London 1964, bk. İndeks; Gulâm Hüseyin Zülfikâr, *Urdû Şâ'iri kâ Siyâsî aor Semâcî Pes-i Manzâr*, Lahor 1966, tür.yer.; Seyyid Abdullah, *Urdû Edeb: 1857-1966*, Lahor 1967, tür.yer.; Seyyid M. Akil Rizvî, *Urdû Meşnevî kâ İrtikâ*, Leknev 1983, tür.yer.; Cemîl Ahmed, *Urdû Şâ'iri par Eyk Na-zâr*, Karaçi 1985, tür.yer.; Mahmûd Birîlvî, *Muhtaşar Târîh-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, tür.yer.; Ebû'l-câz Hafız Siddîkî, *Keşşâf-i Tenkidî İştilâ-hât*, İslâmâbâd 1985, tür.yer.; Selîm Ahter, *Urdû Edeb kî Muhtaşar Terin Târîh*, Lahor 1986, tür.yer.; Ekberüddin Siddîkî, *Dekenî Meşnevi-yân*, *Dekenî Urdû* (nşr. Abdüssettâr Delvî), Bombay 1987, s. 273-282; Cemîl Câlîbî, *Târîh-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1987, I-II, tür.yer.; Enver Sedîd, *Urdû Edeb kî Muhtaşar Târîh*, İslâmâbâd 1991, tür.yer.; Athar Raz, *A Short History of Urdu Literature*, London 1999, tür.yer.; Tebes-süm Kâşmirî, *Urdû Edeb kî Târîh İbtidâ sey 1857 tek*, Lahor 2003, tür.yer.; Munibur Rahman, "Mathnawî", *EP* (İng.), VI, 837-839.

HALİL TOKER

MESNEVÎ

(مشنوی)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
(ö. 672/1273)
tasavvuf anlayışını içeren
İslâm kültürünün
en önemli eserlerinden biri.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen Farsça eserine *Meşnevî* adını vermesi, onun öncelikle kitabın nazım şekline dayanarak bir isimlendirmede bulunduğunu göstermektedir. *Meşnevî* şârihleri, eserin "bir şeyi ikiye katlamak, çift yapmak" anlamlarına gelen adının, şeklinin yanı sıra mâna ve muhtevasına da işaret ettiğini, birbiriyle müteakıl ilâhî isimlerin mazharları olmaları itibarıyla şehâdet âlemindeki bütün varlıkların (sûret-mâna, varlık-yokluk, gayb-şehâdet, ışıkkaranlık gibi) çift çift veya ikili zıtlar halinde zuhur ettiğini, *Meşnevî*'nin şehâdet âlemindeki eşya türlerinin hakikatlerine, duyulur şeylerden (mahsûsât) akledilen şeylere (ma'kulât) kadar bütün çift ve zıt

varlıkların hallerine dair bir kitap olmasından dolayı Mevlânâ'nın esere bu adı verdiğini ileri sürmüşlerdir (Ankaravî, *Mecmûatü'l-letâif*, I, 3). Şârihlere göre *Meşnevî* adı hem kitabın şekline (sûret) hem muhtevasına (mâna) delâlet etmektedir. Mevlânâ eserine ayrıca *Keşşâf-ı'l-Kur'ân*, *Fıkh-ı Ekber*, *Şaykalü'l-ervâh* ve *Hüsâmînâme* gibi isimler vermiş, şârihler bu isimlerin *Meşnevî*'nin özelliklerini yansıtan nitelemeler olduğunu belirtmişlerdir.

Kitabın *Meşnevî* adıyla yaygınlık kazanmasından sonra kelimenin geçtiği yerlerde çağrıştırdığı şey klasik şiirin mesnevi nazım şekli değil Mevlânâ'nın *Meşnevî*'si olmuştur. Mevlânâ'nın seyrü sülûkte bulunanlar için irşad kitabı olarak tanıttığı *Meşnevî* bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder. Abdurrahman-ı Câmî'nin Mevlânâ için söylediği, "Peygamber değil fakat kitabı vardır" sözü *Meşnevî*'nin bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Tasavvufun bütün konularını didaktik bir üslûpla ele alan eser zengin bir şerh geleceğine de zemin hazırlamıştır.

Ahmed Eflâkî'nin anlattığına göre Mevlânâ'nın kâtibi ve ilk halifesi Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ'ya *Dîvân*'daki gazellerin epeyce bir yekûn tuttuğunu, dostların Se-

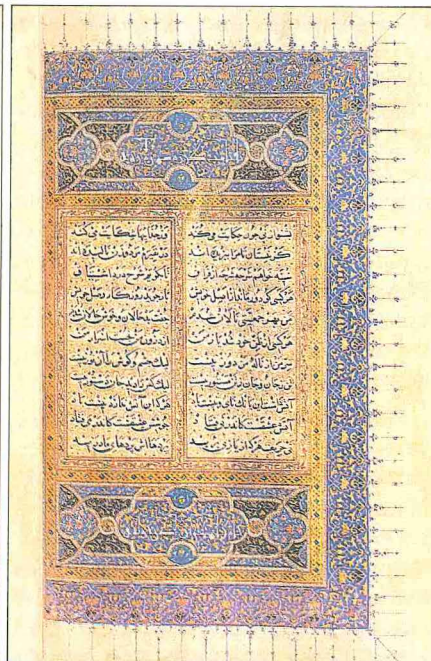
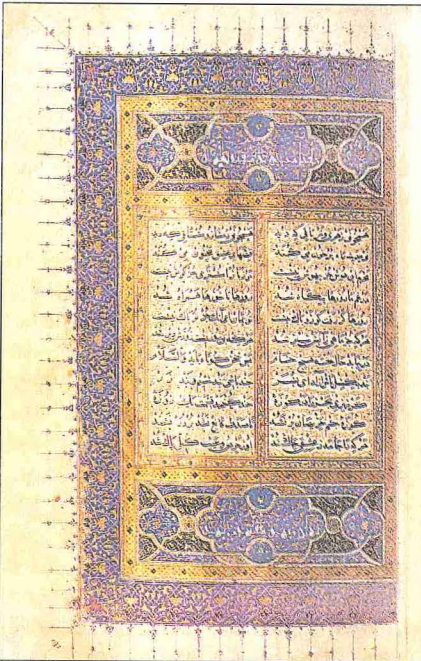
nâî ve Ferîdüddin Attâr'ı zevkle okuduklarını söyleyerek müridlerin irşadı için Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka*'sı gibi mesnevi tarzında ve Ferîdüddin Attâr'ın *Manţıku't-tayr*'ı vezninde mârifet sırları ve sülûk konularında mesnevi türüne yönelmesini rica etmiş, Mevlânâ da, "Bu fikir sizin kalbinize gelmeden önce gayb âleminden bu manzum kitabın telifi kalbime ilham olundu" diyerek *Meşnevî*'nin, "Bişnev ez ney çün hikâyet mîkuned" mısraıyla başlayan ilk on sekiz beytini sarığının içinden çıkarıp Hüsâmeddin Çelebi'ye uzatmış, eserin kaleme alınma süreci bu olayın ardından başlamıştır (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 326).

Meşnevî'nin ne zaman yazılmaya başlandığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Mevlânâ sadece II. cildin yazımına 662 Recebinin 15. gününden (13 Mayıs 1264) itibaren devam ettiğini ve I. cildin bitmesinden sonra yazılmasının bir süre durakladığını bildirir (*Meşnevî*, II, beyit 6-7). Eflâkî, bu duraklamanın Hüsâmeddin Çelebi'nin hanımının ölümü üzerine yeniden evlenmesi sebebiyle olduğunu ve iki yıl sürdüğünü kaydeder (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 329). Sahih Ahmed Dede, I. cilde 659 Cemâziyelâhîrinde (Mayıs 1261) başlandığına, bu sırada Mevlânâ'nın elli beş,

Hüsâmeddin Çelebi'nin otuz yedi yaşında olduğuna dair bir rivayet aktarmaktadır (*Mevlevilerin Tarihi*, s. 181). Abdülbaki Gölpınarlı, *Meşnevî*'nin I. cildinin sonlarındaki beyitlere dayanarak eserin bu cildinin 656'da (1258) Abbâsî halifeliğinin ortadan kalkmasından önce tamamlanmış olabileceğini ve I. cilt ile II. cilt arasındaki duraklama süresinin de altı yıl olması gerektiğini belirtir (*Meşnevî*, I, 358). Bedüzzaman Fûrûzanfer, I. cildin 657-660 (1259-1262) yılları arasında yazıldığını ileri sürerek Eflâkî'nin rivayetini benimser (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 212). Farklı rivayetler değerlendirildiğinde *Meşnevî*'nin I. cildinin 1258-1261 arasındaki bir tarihte yazılmaya başlanıp 1263 veya 1264 yılında tamamlandığı söylenebilir (Lewis, s. 304). Diğer beş cilt ise ara verilmeden telif edilmiştir. Eflâkî ve Ferîdun Sipeh-sâlâr bu konuda herhangi bir tarih belirtmemekte, Sahih Ahmed Dede ise her cildin bitiş tarihini vererek (I. cilt 659 [1261]; II. cilt 663 [1265]; III. cilt 664 [1266]; IV. cilt 664; V. cilt 665 [1267]; VI. cilt 666 [1268]) eserin 666'da (1268) tamamlandığını kaydetmektedir. Bedüzzaman Fûrûzanfer, Sahih Ahmed Dede'nin bu rivayetini doğru kabul eder (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 213). Farklı tarihler dikkate alınarak *Meşnevî*'nin yazımının sekiz on yıl sürdüğü ve 666 (1268) tarihinde sona erdiği söylenebilir (Safâ, III/1, s. 464). Eserin yedi cilt olduğuna inanan İsmâil Ankaravî ise VII. cildin 670'te (1271) kaleme alındığını belirtir (*Mecmûatü'l-letâif*, VII, vr. 3^b).

Hüsâmeddin Çelebi'ye irticâlen yazdırılan *Meşnevî*'de muhteva ve şekil açısından sistematik bir yöntem takip edilmemiştir. Eserde Mevlânâ'nın telif sürecinde bazan sabaha kadar söylediği ve Hüsâmeddin Çelebi'nin bu yüzden uykusuz kaldığı (I, beyit 1807-1809), acıkıp bir şeyler yediği sırada ilham kaynağının bulunduğu (I, beyit 3990-4003) gibi hususlar anlatılır (IV, beyit 1094, 1645, 3817). Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ'nın *Meşnevî*'yi yazdırırken hiçbir kitaba müracaat etmediğini, eline kalem almadığını, medresede, ılgın kaplıcalarında, Konya hamamında, Meram'da aklına ne geldiyse söylediğini, kendisinin de bunları hemen zaptettiğini, hatta yazmaya yetişemediğini söyler. Bazan geceli gündüzlü birkaç gün hiç durmadan söylediğini, bazan aylarca sustuğunu belirtir. Bu durum, ilâhî hakikatlere dair mânaların insân-ı kâmilin ayna mesabesinde olan kalbine dâimî bir surette tecelli edip bazı anlarda dilden taşmasına (feyiz) işaret eder.

Meşnevî'nin ilk iki sayfası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 432)

Meşnevî'nin her cildi tamamlandığında Mevlânâ'ya okunmuş (mukabele), Mevlânâ düzeltilecek yerleri bizzat Hüsameddin Çelebi'ye yazdırmış (Ahmed Eflâkî, II, 329), yaptığı hizmetten dolayı ciltlerin muhtelif yerlerinde onu "Hak ziyâsı, sâmi-nâme, ruh cilâsı, nazlı ve nâzenin varlık" gibi lakaplarla anmış (I, beyit 428, 1149, 3998; II, beyit 3; III, beyit 14; IV, beyit 1; VI, beyit 183) ve eseri kendisine ithaf etmiştir (VI, beyit 3). Mevlânâ cilt başlarındaki Arapça dîbâceleri her cildin bitiminden sonra, kırmızı mürekkeple yazdığı için "surh" denilen başlıkları da her cilt bitimindeki okumalar esnasında yazdırmıştır. Eflâkî, Hüsameddin Çelebi dışında *Meşnevî* yazmakla görevli kâtiplerin de bulunduğunu (Osman b. İsâ el-Mevlevî, Sultan Veled) kaydeder. Sahih Ahmed Dede, Sultan Veled'in VI. cildin sonundaki üç kardeş hikâyesinin yarım kaldığını Mevlânâ'ya hatırlattığını ve hikâyeyi kendisinin tamamlayarak *Meşnevî*'ye eklediğini aktarır (*Mevlevîlerin Tarihi*, s. 188). Ancak Sultan Veled'in zeylinde de hikâyenin bitmediği görülmektedir.

Mevlânâ, kendisini tasavvufî mesnevi geleneği içinde Senâî ve Attâr çizgisinin bir devamı olarak görür ve bu ikisi hakkında övücü ifadeler kullanır. Mevlânâ'nın, sohbetlerinde Senâî'nin *Hadîka*'sından sıkça iktibaslarda bulunan şeyhi Muhakkık-ı Tirmizî'nin yolunu takip ettiği ve bu sebeple üzerindeki Senâî etkisinin Attâr'a kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir.

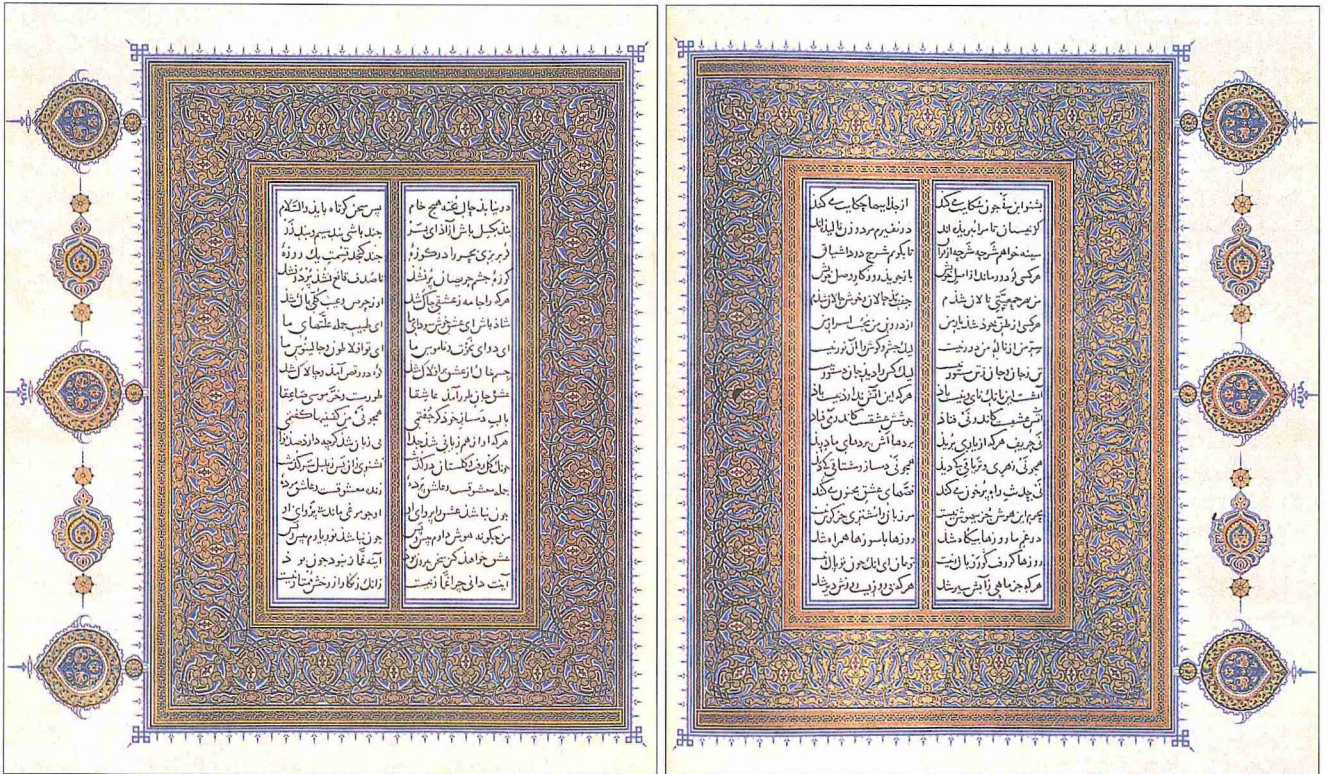
Meşnevî'yi şiir söylemek amacıyla telif etmeyen Mevlânâ'nın poetikasında şiir, düşüncelerini anlatmak için bir aletten öteye geçmez; hatta şiiri küçümseyen ifadeler kullanır, mânânın şiire sığamayacağını, harfin lâyıkıyla mânaya sûret olamayacağını belirtir. Şiiri mânâyı tasvir eden sûret olarak görür, ancak sûretsiz mânânın zuhur edemeyeceğini de vurgulayarak (I, beyit 296, 1528) tasavvufî mânaların şiir şeklinde söylenmesini uygun bulur ve bu anlamdaki şiiri yüceltir (IV, beyit 1188).

Meşnevî aruzun remel bahriyle (fâilâtün fâilâtün fâilün) yazılmıştır. Mevlânâ *Meşnevî*'nin lafız, vezin, şiir ve hikâyeden

(sûret) ibaret bulunmadığını, asıl amacın mânânın muhataba ulaştırılması olduğunu söyleyerek (O mânâdır, faûlün fâilât değil; VI, beyit 160) sûrete takılıp kalınmaması için uyarılarda bulunmuş, sûrete takılanların mânadan nasip alamayacağını, mânadan nasip alanların ise bunu sûret vasıtasıyla gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Muhteva. Mevlânâ, her cildin başına yazdıkları dîbâcelerde eserin konu ve muhtevasını genel anlamda ortaya koymuştur. I. cildin dîbâcesinin ilk cümlesi olan, "*Meşnevî* dinin usulünün usulünün usulüdür" ifadesinde üç defa geçen "usul" kelimesini *Meşnevî* şârihlerinin çoğu şeriat, tarikat ve hakikat olarak yorumlamıştır. *Meşnevî* bu asıllar zinciri içerisinde ve asılların birbirini gerektirmesi üzerine temellendirilmiştir. Bu açıdan *Meşnevî*'nin asıl konusu din ve dinin üç temel dayanağı olan amel (şeriat), hal (tarikat) ve hakikattir. Hakikati elde etmek amel ve hali gerektirdiği gibi amel ve halde anlamını hakikatten alır. Bu mânada hakikati elde etme aslının bilgisini konu edinen

Meşnevî'nin Veledî nüshasının ilk iki sayfası (Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 51)

Meşnevî'de bu bilgiye (keşfî bilgi) ulaşma yolları olan ameller (şer'î ilimler) ve haller dair bilgiler de (sülûk ilmi) hakikat bilgisi (ilm-i ilâhî) bağlamında ele alınmıştır. Abdest, namaz, oruç gibi amellerin neticesinde kazanılan tasavvufî haller, bunlar da hakikat denilen Hakk'ın bilgisi ya da tahakkuk eden ilâhî ilim bağlamında açıklanmıştır. Dolayısıyla *Meşnevî*, ilm-i ilâhî olan tasavvufun asıl konusu vücûd ve vücûdun zuhur mertebelerinden (merâtib-i vücûd), insân-ı kâmil ve Hakk'a vuslat yollarından (sülûk ve mertebeleri) bahseden bir eserdir. Nitekim Mevlânâ, *Meşnevî*'nin vuslat ve yakîn sırlarını keşfetme konusunda sâlike rehber (burhan) olduğunu söyler. *Meşnevî*'nin tarikat yoluna girenlerin mürşidi olduğunu, sâliklerin bütün mertebelerinin onun içinde dercedildiğini, görünüşte şîr ise de baştan başa tevhidin sırrı, Kur'an ve hadisin tefsiri, hakikatlerin özü olduğunu kaydeden Sipehsâlâr'ın ifadeleri (*Mevlânâ ve Etrafındakiler*, s. 22) ilk dönemde *Meşnevî*'nin nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mevlânâ'nın dini bir bütün olarak konu edinmesi sebebiyle muhteva ve üslup bakımından *Meşnevî*'yi Kur'an-ı Kerim'e benzetmesi ve onu çeşitli Kur'an sıfatlarıyla tavsif etmesi, bazı *Meşnevî* münekkithlerinin yanlış anladığı gibi *Meşnevî* ile Kur'an arasında lafzî boyutta bir müştereklik kurulduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. *Meşnevî*, Kur'an ile aynı kaynaktan gelen mutlak mânâyı açıklayan ve küllî mânadan pay alan mânadır (mağz-ı Kur'an). Mevlânâ, *Meşnevî*'yi Kur'an'ın bâtin mânalarını keşfeden remiz ve işaretleri te'vil ve tahkik eden (keşşâf'ü'l-Kur'an) bir kitap olarak da tanımlar. Eser bu açıdan manzum bir işârî tefsir olarak görülebilir. İçerdiği hikâyelerin bir açıdan muhtevasını yansıtan yaklaşık 950 başlığın elli küsurunu âyetlerin, elli üçünü hadislerin oluşturması bu hikâyelerin naslarla temellendirildiğinin kanıtıdır.

Mevlânâ, *Meşnevî*'nin "bişnev" (dinle) hitabıyla başlayan ilk on sekiz beytinde varlığın zuhuru konusunu işleyerek klasik tasavvufî mesnevi geleneğini takip eder. Şârihler "bişnev" kelimesindeki "be" harfinin öncelikle besmeleye ve varlığın zuhurunun başladığı hakikat-i Muhammediyye mertebesine işaret ettiğini, zuhur eden ilâhî hakikatlerin daha çok işitmekle elde edileceğini, *Meşnevî*'de ayrıntılı biçimde anlatılan tasavvufî düşüncenin ilk on sekiz beyitte özet olarak ifade edildiğini belirtirler. Bu beyitlerde ha-

kikat-i Muhammediyye mertebesinde başlayıp bütün vücud mertebelerinden geçerek insân-ı kâmilde son bulan vücudun zuhuru keyfiyeti mecazi bir dille anlatılmıştır. Konu vücudun aslında bir olduğuna, onun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğu düşüncesine dayanmaktadır (VI, beyit 3773-3775). Hakk'ın vücudu isim, sıfat ve fiilleri vasıtasıyla mertebeler halinde zuhur eder; zuhur süreci insân-ı kâmil mertebesinde kemale ulaşır. İnsân-ı kâmil mutlak anlamda birdir ve o da Hz. Muhammed'dir. Diğer peygamberler ve veliler dereceleri ne olursa olsun ona niyâbeten insân-ı kâmidir. Mevlânâ bu düşüncesini ney (insân-ı kâmil) ve neyistan (kamışlık) mecazlarına dayanarak anlatır.

Meşnevî'deki tasavvufî düşüncenin temelini sûret (zâhir) ve mâna (bâtın) ilkesi oluşturur. Mevlânâ'ya göre dış görünüşler âlemini meydana getiren bu dünyadaki şeyler (suver-i ilâhiyye) ilâhî isimlerden ibaret olan hakikatlerin tecelligâhdır (I, beyit 3330-3333; II, beyit 1020-1026). Allah'ın isim ve sıfatlarının tezahürleri olan ilâhî hakikatler sûret kazanarak bu âlemde taayyün eder. İlâhî hakikatler veya mânalar Allah'ın âleme olan nisbetleridir (II, beyit 1103, 3679-3680; III, beyit 3635-3638; IV, beyit 1665-1669, 3692-3696; VI, beyit 73-83, 3172-3178). Mutlak-külli açıdan mâna olan Allah (el-ma'nâ hüvallah) âlemdeki bütün cüz'î şeylerle irtibatını ilâhî mânalarla sağlar; her şeye mânasını veren O'dur. Dolayısıyla şehâdet âlemindeki cüz'î şeylerin mânalarını (a'yân-ı sâbite) bilmek için sûretin ötesine geçmek gerekir (I, beyit 685-689). Sûret-mâna ikilisi eserde güneş-gölge (VI, beyit 4747), deniz-köpük, Mecnûn-Leylâ (V, beyit 3288), çiçek-meyve (I, beyit 2930) gibi istiarelerle anlatılır. Sûret ve mâna irtibatı varlık-yokluk ilişkisine delâlet eder (I, beyit 602-603; II, beyit 1280-1282; V, beyit 350; VI, beyit 59, 3712). *Meşnevî*'de halk (şehâdet) âlemi söz konusu olduğunda varlık kelimesi mekânda bulunan sûret, yokluk ise mekânsız olan mâna iken emir (gayb) âleminde varlık mâna, yokluk ise sûrettir (I, beyit 602-603). Sûret ile mâna arasındaki bu çift kutuplu ilişki insanın varlığa dair bilgi edinmesinde şüpheye düşmesine sebep olabilir. Şüpheden kurtulma ise sadece sûrete yönelik olan taklidî bilginin ve istidlâlî akla dayanan felsefî bilginin ötesine geçilip mânaya dair yakînî bilginin (hakka'l-yakîn) tahkiikle sağlanır (IV, beyit 1960-1967; V, beyit 459-463). Tahkikte ruhun taalluk ettiği

ezelî istidat belirleyicidir. Çift kanatlı kuş mecaziyla temsil edilen sûret ve mânâyı birlikte kavrayan insanın hakikate ulaşması ancak ilm-i ilâhî ile tahakkuk eder (III, beyit 1510-1515). Bu açıdan bilginin mutlak anlamda kaynağı Allah'tır (V, beyit 2587-2588). Allah'ın sûreti üzere yaratılmış olmasından dolayı ilâhî tabiata sahip her insanın hem ontolojik hem epistemolojik açıdan Allah'la irtibatını sağlayan onun bu ilâhî tabiatıdır. Fakat bu ilâhî tabiatın insana kazandırdığı Allah'a dair bilgi izâfîdir (II, beyit 1720-1815).

Eserin on dokuzuncu beytinde, "Ey oğul, bağı kopar" hitabıyla insân-ı kâmil olmanın ön şartının bir sûretten ibaret sayılan dünyaya dair ilgileri terketmek (zühd) olduğu ifade edilir ve yola (tarikat) koyulmanın gerekliliği belirtilir. Mevlânâ'ya göre insanın yola başlaması, yolda olması ve hakikati bulunan a'yân-ı sâbitesine vuslatı ancak aşk ile mümkündür (I, beyit 19-34). Aşk bütün ilâhî ve beşerî fiillerin kaynağı, sâiki ve gayesidir (I, beyit 10; V, beyit 2746-2749). Asıl vatanından uzaklaşan insanın tekrar vatanına dönüş yolculuğu (seyrû sülûk), bu yolculukta karşılaşılabilecek haller, duraklar (makâmât), onu yolculuğundan alıkoyacak şerrin kaynağı olan nefsin hileleri (II, beyit 2603-2793), bu hileler karşısında kâmil bir mürşidi yolda rehber edinmenin zureti ve her hâlûkârda takınılacak tavır olarak edep (I, beyit 78-85; IV, beyit 771-778), hakiki ve sahte şeyhlik (III, beyit 685-697), mürşid-mürîd ilişkisi (II, beyit 1462-1560) gibi konular bütün hikâyelerde anlatılmıştır.

Hikâyelerde konunun temel unsurlarını insanın fiil, tecrübe ve müşahedeleri oluşturur. Hakiki fâilın Allah olduğu, cebir-irade söz konusu edildiğinde insanın Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinden ibaret ilâhî hakikatlerin zuhuru için bir mazhar sayıldığı, hayır-şer bağlamında hayrın mutlak, şerrin nisbî olduğu hükmü sık sık vurgulanır (IV, beyit 65-69). Sosyal düzlemde Moğol saldırılarıyla karşı karşıya kalan insanın, şer olan nefsinin tezkiye edip hayır olan ruhuyla irtibat kurduktan sonra olayların mahiyetinin farkında olacağı belirtilir.

Sûret-mâna ilkesi uyarınca sûret sûffilerinin zâhirî alâmeti olan abâyı giymediğini söyleyen Mevlânâ (*Divân-ı Kebîr*, VII, 601) sûret sûffilerini ve kendisini sûffî gösteren riya ehlini şiddetle kınar. Sûffilerin çok azının doğru yolda bulunduğunu, geri kalanın tamah ehlinden olduğunu açıkça söyleyerek (*Meşnevî*, II, beyit

532-534) melâmetî neşveye sahip bulunduğunu ifade eder.

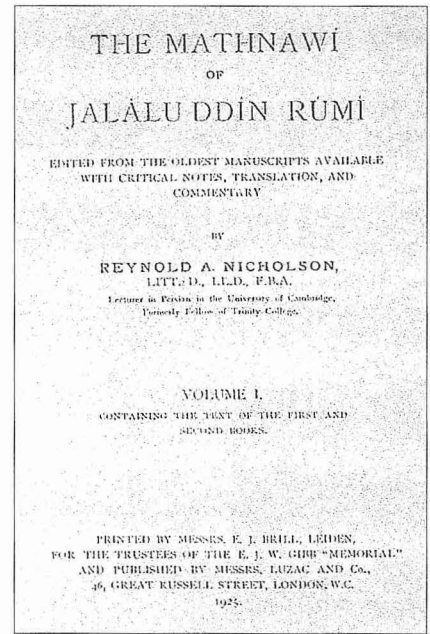
Üslup ve Şekil Özellikleri. *Meşnevî*'nin muhtevası bir bütünün küçük birer parçası olan temsili hikâyeler vasıtasıyla muhataba aktarılır. Hikâyeler insana içinde yaşadığı mânevî gerçekliği kavrama konusunda yol gösterir. Vâkıya uygunluk, olması gerekeni işaret (irşad) ve itibarlık *Meşnevî* hikâyelerinin üç temel özelliğidir. İlk hikâyenin başında, "Ey dostlar, bu hikâyeyi dinleyin; gerçekte bizim halimizi anlatır bu" denilerek hikâyelerin temsil olmakla birlikte ferdî ve içtimâî vâkıya uygun olduğuna dikkat çekilmiştir. İkinci özellik olan, olması gerekeni işaret ise hikâye örgüsü silsilesinin kesintiye uğratılarak misalden hakikate geçilmesi suretiyle gerçekleştirilir. Bununla irşad konusunun açık biçimde anlatılması amaçlanır. Meselâ değer probleminin ele alındığı "Yahudi padişah-hristiyan vezir hikâyesi"nden önce sûret-mâna konusunu içeren hakikatin kendisiyle görünüşü arasındaki farkın pekiştirilmesine dair "Şeyh-Şaşı Öğrenci" adlı kısa hikâye anlatılır (I, beyit 326-335). Bu hikâyenin anlatılma sebebi, bir sonraki hikâyede ele alınacak hayır-şer probleminin çözümlenmesine dayanak teşkil etmesidir. Bu açıdan *Meşnevî*'de bir önceki hikâye sonrakinin kurucu unsurudur. Ardından ikinci başlık olan "Vezirin Padişaha Hile Öğretmesi" gelir ve hikâye devam eder. Hikâye kesintiye uğratılır ve verilmek istenen mesaj, "Dinin kokusu çıkmaz, misk ve öd ağacı değildir. Yüz tane kılıf içinde gizli sırdır. Dışı sana mâlûm ama içi aksine" beyitleriyle ortaya konur (I, beyit 340-341). Hikâyelerdeki süreklilik araya giren bu türden mesajlarla sağlanır (Hamid Dabashi, s. 112-135).

Meşnevî'de tasavvufî mânaların ele alınışı hikâyenin şeklini de belirler. Hikâyede konu başka bir hikâye anlatmayı gerektiriyorsa anlatılmakta olan hikâye terk edilip yeni hikâyeye geçilir. Böylece tahkiye sarmal bir şekilde devam eder. Dolaşısıyla hikâye şeklinden hareket ederek *Meşnevî* metnini edebî çözümlemeye tâbi tutmak sûretin görülüp mânânın ihmal edilmesine sebebiyet verebilir. Mâna ise hikâyelerde çeşitli teorik problemlerin açıklanmasıyla zuhur eder. Hikâyelerin üçüncü özelliği anlam açısından itibarî olmalarıdır. Eserde, "Mânâyı şiire sığdırmaya çalışmak hapsolmakla müsavî. Şiirde mâna sapan gibi ... istenen yere gitmesine imkân yok" beytiyle (I, beyit 1528) hikâyelerde söylenenle yetinilmemesi ge-

rektiğine dikkat çekilmiş, okuyucunun hikâye veya beyitler arasında irtibat kurarak hakikati bulması istenmiştir. Eserde dilin ilâhî hakikatleri anlatmadaki acziyeti ve tahkiyenin gereği olarak mecazi bir dil kullanılır. Meselâ taklidî bilgi seviyesini aşıp hakikate ermemiş şeyh "köylü" (III, beyit 522), "padişah" istiaresi de genel olarak Tanrı anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte muhatabın kavrayış seviyesi dikkate alınıp somut örneklerle başvurulmuş ve açık hitap tarzı benimsenmiştir.

Eserdeki bazı hikâyeler XIII. yüzyıl kültürünü yansıtan mizahî veya hezeliyyât türünden anlatımlardır. Meselâ böyle bir hikâye olan kabak hikâyesinde (V, beyit 1333-1429) şehvete düşkünlük ve taklidî bilginin zararları ele alınır. Muhatabın hikâyenin şekline takılıp kalması, mâna seviyesini yakalayamaması veya metne bütün olarak bakamaması yüzünden amaç göz ardı edilebilir. Mevlânâ bu durumu, "*Meşnevî*'miz Kur'an gibidir; bazısına doğru yolu gösterir, bazısını da sapıklığa götürür. Benim şiirim şiir değildir, iklimdir. Benim mizahlarım mizah değildir, tâlimdir" beytiyle ifade etmiştir. *Meşnevî*'deki hikâyelerin kaynağı başta Kur'an kıssaları olmak üzere tasavvufî menkıbeler ve geniş bir tarihî rivayet kültürüdür. Hikâyeler XIII. yüzyılın örf ve âdetleriyle ilgili birçok unsuru da barındırır. Bu bakımdan eser sosyal tarih çalışmalarına da kaynaklık etmiştir.

Nüshaları ve Neşirleri. Dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan *Meşnevî*'nin (Önder v.dğr., II, 1-91) Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki (nr. 51) Veleđî yazması en eski *Meşnevî* nüshası kabul edilir. Sultan Veleđ'in dervişlerinden Muhammed b. Abdullah el-Konevî tarafından Hüsameddin Çelebi ile Sultan Veleđ'in nezareti altında Mevlânâ'ya okunup düzeltilen aslı nüshanın müsveddelerinden istinsah edilen bu nüsha Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra tamamlanmıştır. Kültür Bakanlığı bu nüshanın iki farklı boyutta (49 × 32 ve 32 × 33 cm.) tıpkıbasımını yaptırmıştır (Ankara 1993). *Meşnevî* neşirlerinde genellikle Veleđî nüshası esas alınmıştır. *Meşnevî*'nin Konya'da bulunan nüshaları İran ve Hindistan kütüphanelerindeki nüshaları arasında büyük farklılıklar vardır. Abdüllatif b. Abdullah, bu farklılıkları tesbit etmek amacıyla 1032'de (1623) seksen kadar nüshayı karşılaştırarak *Nüşa-i Nâsiha-i Meşneviyyât-i Sakime* adlı bir eser hazırlamıştır.

Nicholson'un sekiz ciltlik *Meşnevî* neşri tercümesi ve şerhinen I. cildinin kapağı (London 1925)

Eserin eski nüshalardaki vezin aksaklıkları geç dönem yazmalarında görülmemektedir. Bu durum, vezin aksaklıklarının müstensihler tarafından zaman içerisinde giderildiğini göstermektedir. Öte yandan Mevlânâ'nın kısaca anlattığı hikâyelerin bazı ilâvelerle uzatılması nüshalardaki beyit sayısını etkilemiştir. *Meşnevî* nüshalarındaki beyit sayısı 25.585 ile 26.660 arasında değişmektedir. Hindistan bölgesindeki yazmalarda sayı 32.000 beyte kadar çıkar (Lewis, s. 304-307). Veleđî nüshası 25.668, Nicholson neşri 25.650 beyti ihtiva eder (I. cilt 4003 beyit; II. cilt 3810 beyit; III. cilt 4810 beyit; IV. cilt 3855 beyit; V. cilt 4238 beyit; VI. cilt 4916 beyit). *Meşnevî* şârihleri beyitlerdeki her bir kelimeye, hatta harfe dayanarak tasavvufî anlamı tesbit etme gayretinde olduklarından nüshalardaki farklılıklar muhtelif te'villere ve mânaların keşfine imkân sağlamıştır. Osmanlı şârihlerinin çoğu, İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Meşnevî* nüshalarını karşılaştırarak oluşturduğu ve eserin şerhinde kullandığı metni güvenilir kabul etmiştir. Mevlânâ'ya aidiyeti tartışmalı olup ilk defa Ankaravî tarafından şerhedilen VII. cilde şârihler genellikle Mevlânâ'ya ait olmadığı gerekçesiyle itibar etmemiştir.

Meşnevî'den
minyatörlü
iki sayfa
(TSMK,
Revan Köşkü,
nr. 432,
vr. 269*, 320*)

Meşnevî ilk olarak 1221'de (1806) İsmâil Ankaravî'nin *Mecmûatü'l-letâif* adlı şerhiyle birlikte Kahire'de basılmıştır. Bu baskıda VII. cildin şerhi yer almamaktadır. Eserin Mısır (Bulak 1241), İran (Teb-riz 1264) ve Hindistan'da (Bombay 1266-1267) yapılan baskılarının ardından XIX. yüzyılda yirmiye aşkın baskısı gerçekleştirilmiştir. Bunların bazıları çeşitli şerhleri de içermektedir. VII. cilt, ilk defa İsmâil Ferruh Efendi'nin 1234'te (1819) yaptığı tercümesiyle birlikte Nahîfî tercümesi-nin sonunda yayımlanmıştır (Bulak 1268). Bu cilt daha sonra Mirza Muhammed Şî-râzî tarafından *Defter-i Heftum-i Meş-nevî-i Ma'nevî* adıyla neşredilmiş (Bom-bay 1310/1892), diğer bir neşri de 2001 yılında Tahran'da gerçekleştirilmiştir.

Eserin ilk tenkitli neşrini Reynold Alley-ne Nicholson yapmıştır. *Meşnevî*'yi İngi-lizce'ye çevirip şerheden Nicholson, çeşitli *Meşnevî* nüshalarına ve eserin ilk basım-larına dayanarak I ve II. ciltleri yayımla-mış, Hellmut Ritter'in uyarısıyla diğer ciltlerde Veleî nüshayı esas alıp neşri ta-mamlamıştır (I-VII, London 1925-1940). Çalışmanın I. cildi *Meşnevî*'nin ilk iki cil-dinin metnini (1925), II. cildi bu iki cildin tercümesini (1926), III. cildi III ve IV. cilt-le-rinin metnini (1929), IV. cildi bu ciltle-rin tercümesini (1930), V. cildi V ve VI. ciltlerin metnini (1933), VI. cildi bu ciltle-rin tercümesini (1934), VII. cildi ilk iki cil-din (1937), VIII. cildi III-VI. ciltlerin (1940) şerhini ihtiva etmektedir. *Meşnevî*'nin modern dönemde yapılan neşir, tercüme ve şerhlerinde Nicholson metni esas alın-mıştır. Nicholson metnini eksik bulan Mu-hammed İstî'lâmî en eski dört nüshayı esas alarak *Meşnevî*'yi yeniden yayımla-

mıştır (I-VI, Tahran 1987). Veleî nüshası-na dayanan Tefvîk Subhânî (Tahran 1373/1994) ve Abdülkerîm Sürûş neşirleri de (Tahran 1375/1996, 1376/1997) diğer yay-gın *Meşnevî* neşirleridir.

Muhammed Cevâd-ı Şerîat'ın *Keşfü'l-ebyât-ı Meşnevî*'si (İsfahan 1363) Nichol-son neşrindeki beyitlerin alfabetik fihristi-ni, Muhammed Taki-i Ca'ferî'nin *Ez-Deryâ be-Deryâ* adlı kapsamlı çalışması (I-IV, Tahran 1364-1365) beyit ve kelime-le-rin indeksini içerir. *Meşnevî* üzerine ya-pılmış sözlük türü diğer çalışmalar şun-lardır: Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Ehâ-diş-i Meşnevî* (Tahran 1955), Me'âhîz-i Kışaş ve Temşîlât-ı *Meşnevî* (Tahran 1333); Ali Rızâ Mansûr Müeyyed, *İrşâ-dü'l-Meşel der Meşnevî* (Tahran 1986); Mahdût Pürhâlegî, *Ferheng-i Kışaş-hâ-yı Peyamberânî* (Meşhed 1992).

Anadolu Sahası. Tercümeler. Gülşehrî, Anadolu sahasında *Meşnevî*'nin ilk Türkçe mütercimi kabul edilir. Gülşehrî, *Fe-leknâme* ve *Manîku't-tayr*'ında *Meş-nevî*'deki "Mumla Pervâne", "Tavukla Kaz Palazları" hikâyelerini tercüme ede-rek kullanmış, XV. yüzyılda Dede Ömer Rûşenî *Neynâme* adlı mesnevisinde ese-rin ilk on sekiz beytini nazmen tercüme edip kısmen şerhetmiştir. Dede Ömer'in *Çobannâme*'si *Meşnevî*'deki "Mûsâ-Çoban" hikâyesinin serbest bir çevirisidir. İbrâhim Tennûrî, *Gülzâr-ı Ma'nevî*'sinin "Ney ve Çeng" bölümlerinde *Meşnevî*'-nin ilk on sekiz beytini yeniden uyarlaya-rak tercüme etmiştir. XVII. yüzyılda Hal-vetî şeyhlerinden Mehmed Nazmî Efendi *Meşnevî*'nin I. cildini *Sırr-ı Ma'nevî* is-miyle nazmen Türkçe'ye çevirmiştir. Bu açıdan ilk olma özelliğine sahip eserin bi-

linen tek nüshası Süleymaniye Kütüpha-nesi'ndedir (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 693).

Meşnevî'nin ilk tam Türkçe manzum tercümesi XVIII. yüzyılda Süleyman Nahî-fî tarafından yapılmıştır. Âmil Çelebioğlu bu çeviriyi sadeleştirerek metni ve *Meş-nevî*'nin Bulak baskısının tıpkıbasımıyla birlikte yayımlamıştır (İstanbul 1967-1972). Mehmed Şâkir Efendi, 1251'de (1835) *Meşnevî*'yi VII. cildiyle beraber *Mesnevî-i Şerîf Ma'a Terceme-i Man-zûme-i Türkî* adıyla tercüme etmiş ve II. Mahmud'a sunmuştur. Süleyman Hayri Bey, Yenişehirli Avni Bey, İbnü's-Seyyid Gâlib, Kara Şemsi Dede, Fazlullah Rahî-mî ve Yenişehirli Hasan Nazif Dede XIX. yüzyıl sonunda *Meşnevî*'yi kısmen tercü-me eden müelliflerdendir (Önder v.dğr., I, 3-9; II, 94-200).

Feyzullah Sacit Ülkü'nün hece vezniyle yaptığı manzum tercüme *Meşnevî*'nin I. cildini kapsar (İstanbul 1945). M. Hulusi Koner, eserden yaptığı seçmeleri *Mes-nevî'nin Özü* adıyla Türkçe'ye çevirerek açıklamıştır (Konya 1961). Bu eser *Meş-nevî*'deki konuların vahdet-i vücûd pers-pektifinde tahlili açısından önemlidir. M. Faruk Gürtunca, İbrahim Hakkı Konyalı ile birlikte hazırladığı *Mesnevî Mecmu-ası*'nda *Meşnevî*'nin I. cildinin ilk 213 beytini nazmen tercüme etmiş, Konyalı çeşitli şerhlerden faydalanarak açıklama-lar yapmıştır (İstanbul 1963). Abdullah Öztemiz Hacıtahtiroğlu'nun *Mesnevî: Kendi Vezniyle Manzum Tercüme* adlı eseri (İstanbul 1972) *Meşnevî*'nin I. cildin-in 2108 beytinin tercümesi olup oldukça başarılı bir çalışmadır. Bunun dışında Eyüp Necatî Perhiz, Feyzi Halıcı, Veysel Öksüz, Rüştü Şardağ, A. Yağmur Tunalı, O. Mevlevî, Mehmet Önder gibi şahıs-la-rın kısmî *Meşnevî* çevirileri bulunmaktadır. Hasan Âli Yücel'in *Meşnevî*'yi man-zum olarak tercümeyle başladığı, ancak tamamlamadığı kaydedilmektedir.

Günümüzde en yaygın kullanılan *Meş-nevî* tercümesi Veleî Çelebi İzbudak'ın Veleî nüshasına dayanan çevirisidir. Ab-dülbaki Gölpınarlı'nın gözden geçirip açık-lamalar eklediği eser Maarif Vekâleti'nce basılmıştır (I-VI, İstanbul 1942-1946). Şe-fik Can'ın *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*'nde (I-II, İstanbul 1997) iç içe geçen hikâyeler tasnif edilip kısaltılarak çevrilmiştir. Şefik Can'ın *Ce-vâhîr-i Mesneviyye: Mesnevî'den Seç-meler* adlı bir antolojisi de bulunmaktadır (I-II, İstanbul 2001).

Şerhler. Anadolu sahasında ilk *Meşne-vî* şerhleri XV. yüzyılda yapılmıştır. Mev-

İsmâil Ankaravî'nin *Mesnevî* Şerhi I. cildinin ilk sayfası (İstanbul 1280)

levî İbrâhîm Bey on yedi *Mesnevî* hikâyesini nazmen şerhetmiştir (Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankuş Emîr Hoca, nr. 250, vr. 22^a-107^b). *Mesnevî*'nin ilk mütercim ve şârihlerinden biri de Şeyh Muînüddin b. Mustafa'dır. Eserin I. cildini içeren 14.404 beyitlik manzum tercüme-şerh 840'ta (1436-37) tamamlanmış ve II. Murad'a sunulmuştur. *Ma'nevî-i Murâdiye* adı verilen bu iki ciltlik eserde *Mesnevî*'nin I. cildi aynı vezinde şerhedilmiştir (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Ulucami, nr. 1664-1665). Kemal Yavuz, eserin 755 beytinin tercümesini ve şerhini oluşturan yaklaşık 3000 beytini yayımlamıştır (*Mesnevî-i Murâdiye*, Ankara 1982). Şâhidî İbrâhîm Dede, Farsça *Gülşen-i Tevhîd*'inde *Mesnevî*'nin (İstanbul 1298) her cildinden seçtiği toplam 600 beyti beşer beyitle manzum olarak açıklamıştır. Bu eser Midhat Baharî Beytur tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1967).

Anadolu sahasında *Mesnevî*'nin ilk tam şerhi XVI. yüzyılda Gelibolulu Sürûfî Muslihüddin Mustafa Efendi tarafından Farsça olarak yapılmıştır (Süleymaniye

Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 686). *Beyitle*rin gramer tahlilleri ve hikâyelerin açıklanmasıyla sınırlı kalan eser tasavvufî açıdan zayıftır. Sûdî Bosnevî'nin *Mesnevî* üzerine Türkçe şerhi ve *Risâle-i Müşkilât-ı ve Istilâhât-ı Mesnevî* adlı eserleri vardır. Mustafa Şem'î Efendi'nin 995-1001 (1587-1592) yılları arasında telif ettiği tam Türkçe şerh bu iki şerhten daha fazla tanınmıştır (müellif nüshası I. cilt, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3393; II. cilt, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1721; III. cilt, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 272; IV. cilt, Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 204; V. cilt, Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 204; VI. cilt, Süleymaniye Ktp., M. Ârif - M. Murad, nr. 38).

Türkçe şerhler arasında en muteber kabul edileni İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Mecmûatü'l-letâif* adlı şerhidir. Mukaddimede zikrettiği, temel İslâmî ilimlere dair kırkı aşkın kaynağa dayanarak eseri tasavvufî açıdan şerheden Ankaravî'nin en fazla yararlandığı kaynaklardan biri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sidir. Kahire (1221, 1241, 1251) ve İstanbul'da (1257, 1289) basılan eser, Şam Mevlevîleri'nin talebi üzerine Çengî Yûsuf Dede tarafından *Menhecü'l-kavî li-tullâbi'l-Mesnevî* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (Kahire 1289).

Abdülmecid Sivâsî, *Mesnevî*'nin ilk cildinden 1328 beyti *Şerhu Cezîretü'l-Mesnevî* adıyla şerhetmiştir (Süleymaniye Ktp., Antalya [Tekelioğlu], nr. 391). Kâdirî-Eşrefî Pîr Muhammed Mevlevî'nin *Hazînetü'l-ebâr* adlı eseri ilk dört cildin şerhini içerir (III. cildin şerhi Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 179; IV. cildin şerhi TSMK, Revan Köşkü, nr. 440). Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhîr-i Mesnevî*'si I. cildin şerhidir (I-V, İstanbul 1287-1288). İsmâil Hakkî Bursevî'nin I. cildin ilk 738 beytini kapsayan *Rûhu'l-Mesnevî* adlı oldukça geniş Türkçe şerhi *Mesnevî*'nin Ekberî-Konevî perspektifinden yorumunun önemli bir örneğidir (I-II, İstanbul 1287). Bursevî, 1116'da (1704) tamamladığı eserinin sonunda 738 beytin şerhedilmesinin *Mesnevî*'deki mânânın anlaşılması için yeterli olacağını söyler. Nakşibendî şeyhi Mehmed Murad Efendi'nin *Hulâsatü'r-rûh* adlı şerhi *Mesnevî*'nin tamamını içermektedir (İÜ Ktp., TY, nr. 6309-6314).

Son dönemdeki meşhur Türkçe şerhlerden Âbidin Paşa şerhi *Mesnevî*'nin I. cildini ihtiva eder ve daha çok Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Bursevî şerhleri-

ne dayanır (I-VI, İstanbul 1303-1326). Ahmet Avni Konuk'un 1937 yılında tamamladığı şerhi tam şerh olup otuz dört defterden meydana gelmektedir (Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 4740). Birçok beyti *Fihî Mâ Fih* ile açıklayan Konuk genellikle *Fuşûşü'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den faydalanmıştır. Kenan Rifâî'nin *Mesnevî*'nin I. cildi üzerine yaptığı şerh ilk defa şârihin oğlu Kâzım Büyükdâs tarafından *Mesnevî Hâtıraları* adıyla (İstanbul 1968), ardından Kenan Rifâî'nin talebelerinden bir grup tarafından eserin müsveddeleri yeniden gözden geçirilerek *Şerhli Mesnevî-i Şerif* ismiyle (Ankara 1973; İstanbul 2000) yayımlanmıştır. Hocası Mehmed Esad Efendi'nin ölümüyle yerine geçtiği Fâtih Camii'ndeki *Mesnevî* kürsüsünde Ankaravî şerhine dayanarak *Mesnevî* takrirlerine başlayan Tâhirülmeclevî'nin (Tâhir Olgun) *Şerh-i Mesnevî*'sinin aslı bu takrirlere dayanır. Şârih ilk dört cilt ile V. ciltten 1000 beyit kadarını şerh edebilmiş, vefatı üzerine V. cildin geri kalan kısmıyla VI. cildin şerhi öğrencisi Şefik Can tarafından yapılmıştır. On sekiz cilt halinde basılan eserin (İstanbul 2001) on dört cildi Tâhirülmeclevî'ye, son dört cildi Şefik Can'a aittir. İlk on cilt Tâhirülmeclevî hayatı boyunca basılmış, XI-XIV. ciltler Şefik Can tarafından derlemiştir. Kendinden önceki *Mesnevî* şerhlerini çeşitli açılardan eleştiren Abdülbaki Gölpınarlı'nın şerhi geleceğin son halkası olup hikâyelerin kaynakları ve beyitler arası ilişki açısından faydalıdır (I-VI, İstanbul 1973).

Mesnevî'deki dil ve mâna açısından anlaşılması zor beyitlere dair şerhler yanında eserden yapılan çeşitli derlemeler üzerine de şerhler yazılmıştır. Yûsuf Sîneçâk'ın *Cezîre-i Mesnevî*'si ve şerhleriyle İsmâil Ankaravî'nin *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî* ve *Câmiu'l-âyât*'i bunlar arasında sayılabilir.

Sürûfî ve Şem'î şerhleri gibi Osmanlı *Mesnevî* şerhlerinin bazıları lafzî yorum düzeyini geçemediği halde İsmâil Ankaravî şerhiyle birlikte tasavvufî düşünceye ait literatür ve İslâmî ilimlere ait kaynaklar metin yorumunda kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Osmanlı *Mesnevî* şerhi geleneği Ankaravî öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılabilir. Ankaravî'nin şerhi İran'da ve Batı dünyasında da etkili olmuştur.

Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmet Ateş ve Bediüzzaman Fûrûzanfer gibi araştırmacıların Osmanlı *Mesnevî* şerh geleneğini vahdet-i vücûd çizgisinde bir şerh faali-

yeti olarak görmeleri, şârihleri kendi düşüncelerini *Meşnevî*'ye mal edenler şeklinde tanıtır özellikle Ankaravî ve sonrası şerhleri bu açıdan eleştiriye tâbi tutmaları, tasavvufî düşüncenin kaynağını ve Osmanlı tasavvuf düşüncesinin seyrini göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Mevlânâ arasında meşrep ve üslûp açısından farklar bulunmakla birlikte tasavvufî düşüncenin asıl konusu olan varlık anlayışında müştereklerdir. Nitekim bazılarınca *Meşnevî* Farsça *Fütûhât* olarak nitelenmiştir. İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin özeti sayılan *Fuşûşü'l-hikem*, vahdet-i vücûd anlayışını entelektüel seviyede incelerken *Meşnevî* bu anlayışı hissî seviyeye indirip hikâye örgüsüyle her kesimden muhatabın zihnine yaklaştırıp ele alır. Çoğu aynı zamanda *Fuşûş* şârihi olan *Meşnevî* şârihleri, eserlerinde Mevlânâ'nın mecaza dayalı düşünce dünyasını yorumlarken Ekberî-Konevî metinlerinden faydalandıkları gibi diğer şerh geleneklerini de dikkate almışlardır.

Mesnevî Lugatları. *Meşnevî*'deki anlaşılması zor kelimeler ve tasavvuf kavramları için sözlükler hazırlanmıştır. Anadolu'daki ilk *Meşnevî* lugatı Abdülmecid Sivâsî tarafından yazılmıştır. *Meyâdinü'l-fursân* adlı kitap 1070 fiilin mânasını ve Farsça gramer bilgilerini içerir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 3935/1). Abdülâtiî b. Abdullah el-Gucerâtî'nin 1031'de (1622) kaleme aldığı, *Meşnevî*'de geçen 3325 kelimenin anlamını ve 300 kadarının tasavvuf terimi açısından açıklamasını içeren *Leğâ'ifü'l-lugât*'ı en önemli *Meşnevî* sözlüklerinden biridir (Leknev 1292/1875). 1113'te (1701-1702) Şâbanzâde Mehmed Muhteşem b. Hürrem'in telif ettiği *Muzhirü'l-işkâl*'de 2000'e yakın Arapça-Farsça kelime Türkçe olarak açıklanmış, menkıbe ve hikmetli sözler yer verilmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2690). Diğerlerine oranla daha kapsamlı bir sözlük Sâdık Gevherî'nin *Ferheng-i Luğât ve Ta'bîrât-ı Meşnevî*'sidir (I-IV, Tahran 1958-1975).

Mesnevîhanlık ve Dârülmesnevî. *Meşnevî*'yi okuyan, nâdiren tegannî eden ve şerh mahiyetinde birtakım açıklamalarda bulunanlara "mesnevîhan" denilmiştir. Mevlânâ'nın halifesi Hüsameddin Çelebi'nin Mevlânâ'dan sonra *Meşnevî*'yi sâlikleri irşad edecek kitap olarak belirlemesi onu ilk mesnevîhan ve mesnevîhanlık müessesesinin bânisi yapmıştır. Hüsameddin Çelebi özel olarak Sirâceddin Mesnevîhan gibi bazı mesnevîhan-

lar da yetiştirmiştir. Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi, zamanının çoğunu tarikatı yaymak amacıyla seyahatlerde geçirdiği için Konya Âsitânesi'nde *Meşnevî* takrirleri için Sirâceddin Mesnevîhan'ı veya *Menâkıbü'l-ârifin*'i Türkçe'ye çeviren Mahmud Dede'yi vekil tayin etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Konya çelebileri, halife olmayan bazı kimselere *Meşnevî* okutmak üzere beyaz destar sarmaya izin verip mesnevîhanlık icâzet-nâmeleri göndermişlerdir. Tarikat geleceğinde mesnevîhanlık için icâzetnâme almak şart olsa da icâzet için *Meşnevî*'yi bir mesnevîhandan okumak zorunlu değildir. İbrâhim Şâhidî'nin *Tuhfe*'sini okuyup *Meşnevî* dilini anlayacak kadar Farsça'ya vâkıf olan kimse bir mesnevîhanın kendisine verdiği icâzetle mesnevîhanlık yapabilir (Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 150-151). Osmanlı mesnevîhanlık icâzetnâmeleri Ankaravî şerhinin tahkiki-ne uyulması şartıyla verilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren mesnevîhanlık camilere taşınca *Meşnevî* dersleri hal-ka yönelik vaazlar halini almıştır. Nitekim Fâtih Camii'nde Mehmed Esad Dede'den sonra Karahisarlı Ahmed Efendi, onun ölümünün ardından Tâhirülmevlevî haf-tada bir gün *Meşnevî* okutmuştur.

XIX. yüzyılda Mevlevîler'in yanı sıra İstanbul'da yaşayan önemli Nakşî şeyhlerinin aynı zamanda mesnevîhan oldukları görülmektedir. Mevlevî-Nakşî kaynaşmasıyla birlikte Nakşîler'den "mesnevîhân-ı şehir" lakabıyla ün kazanan Hoca Hüsameddin Efendi, Hoca Neş'et, dârülmesnevînin kurucusu Mehmed Murad Efendi, Nakşibendî şeyhi olmalarına rağmen *Meşnevî* okutmuşlar ve destarlâ Mevlevî sikkesi giymişlerdir.

Mesnevîhanlığın icra edildiği yerler başta Mevlevî tekkeleri olmak üzere selâtin camileri, dârülmesnevîler ve padişah sarayıdır. *Meşnevî* okutulması için vakfiyeler düzenlenmiştir. Damad İbrâhim Paşa, yaptırdığı medresede tasavvuf ilminin ve *Meşnevî*'nin okunmasını da vakıf şartları arasında zikretmiş, bu şekilde *Meşnevî* tekke ve camilerden sonra medreseye de girmiştir (*Türkiye Maarif Tarihi*, I, 156).

XIX. yüzyılda Mevlevî olmayanlar için "dârülmesnevî" (mesnevîhâne) adıyla *Meşnevî* okutmaya yönelik müesseseler açılmış, mevlevîhânelere gelemeyenler bu kurumlarda *Meşnevî* kültüründe istifade etmişlerdir. Fâtih Çarşamba'da bir Nakşî tekkesi olan Murad Molla Dergâhı civarında Nakşibendî şeyhi Mehmed Mu-

rad Efendi tarafından kurulan dârülmesnevînin açılışında devrin padişahı Sultan Abdülmecid de bulunmuştur (bk. MESNEVÎHÂNE TEKKESİ).

İran ve Hint Alt Kıtasında Mesnevî. Hint kıtasında yapılan ilk *Meşnevî* şerhi olarak bazı yazarlarca Ahmed-i Rûmî'nin 725'te (1325) tamamladığı *Değâ'îku'l-hakâ'ik ve rekâ'îku'l-tarâ'ik* adlı Farsça kitabı (Tahran 1354 hş.) kabul edilir. Eser seksen fasla ayrılmış olup her fasıl bir âyet veya hadisle başlamaktadır. Daha sonra konuyla ilgili destanlara yer verilir ve her konu *Meşnevî*'den beyitlerle desteklenir. Kitap, Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncesini içermesi ve beyitlerdeki naslara telmih bakımından sistematik bir hüviyete sahiptir. XV. yüzyıla kadar İran sahasında *Meşnevî* üzerine şerh çalışmaları nâdirdir. Fars edebiyatında Abdurrahman-ı Câmî, Ya'kûb-ı Cerhî ve Hüseyin Vâiz-i Kâşî *Meşnevî*'nin ilk şârihleridir. Molla Câmî'nin *Meşnevî*'nin ilk iki beyti-ne yazdığı şerh Fars ve Hint şârihleri üzerinde etkili olmuştur. Eser, Hoca Süleyman Neş'et tarafından bazı menkıbe ve tasavvufî açıklamalarla birlikte *Tercüme-i Dü Beyt-i Mesnevî* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1273). Şerhinin başında hazerât-ı hamse bilinmeden *Meşnevî*'nin anahtarı olan bu beyitlerin anlaşılamayacağını söyleyen Câmî, Mevlânâ'yı Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile aynı tasavvufî düşünce geleneği içerisinde değerlendirmiştir.

İran kültür muhitinde ilk kapsamlı *Meşnevî* şerhi Kübreviyye tarikatı mensuplarından Kemâleddin-i Hârizmî'ye (ö. 840/1436) aittir. Müellifin mensur *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envâr* ile manzum *Künûzü'l-hakâ'ik fi rumûzi'd-değâ'îk* adlı Farsça şerhleri bulunmaktadır. *Cevâhir* III. ciltteki "Merg-i Bilâl" kısmında sona erer (İsfahan 1360 hş.). Hüseyin Vâiz-i Kâşî'nin *Lübb-i Lübb-i Meşnevî* adlı bir eseriyle (Tahran 1362) *Cevâhirü'l-esrâr* ve *Zevâhirü'l-envâr* adlı iki *Meşnevî* antolojisi bulunmaktadır. Hüseyin Baykara'ya takdim edilen *Lübb-i Lübb-i Meşnevî*, konularına göre üç kısımda (şeriat, tarikat ve hakikat) sistemleştirilip bunlarla ilgili beyitler derlenmiştir.

Hintli Muhammed Rezavî'nin *Mükâşefât-ı Rezavî* adlı Farsça şerhi *Meşnevî*'deki anlaşılması zor beyitlerin açıklamasından ibarettir (Leknev 1294/1877). Şah Veli Muhammed Ekberâbâdî'nin 1140-1151 (1727-1738) yılları arasında yazdığı şerh *Şerh-i Meşnevî* (Leknev 1312/1894)

ve *Maḥzenü'l-esrâr* (Leknev 1899) adlarıyla basılmıştır. Abdülali Muhammed Leknevî'nin Molla Câmî'nin şerh anlayışını devam ettiren *Baḥrû'l-ʿulûm*'u Farsça tam şerhtir (Leknev 1290/1873; Bombay 1294/1877). Hintli Hâce Eyyûb Pârsâ'nın 1120'de (1708) yazdığı *Esrârü'l-ğuyûb* *Meşnevî*'nin anlaşılması zor beyitlerine dairdir. Şah Mîr Muhammed Nûrullah Ah-rârî Ekberâbâdî, Muhammed Sâlih Kazvînî Ruganî, Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed Rahmetullah ve Kadî Telem-muz Hüseyin Hindistan'da yetişen önemli *Meşnevî* şâirleridir.

XIX. yüzyıl İran düşünürlerinden Hakîm Molla Hâdî-i Sebzevârî'nin *Şerḥ-i Meşnevî* adlı eseri (Tahran 1285 hş. / 1868, 1374 hş. [nşr. Mustafa Burûcîdî]), *Meşnevî*'nin ilk iki cildindeki anlaşılması güç bazı beyitlerin açıklamasını içerir. Özellikle Hikmet-i İlâhî ve İrfan ekolünün felsefî anlayışının hâkim olduğu eser İran coğrafyasında en fazla tutulan şerhlerdendir. Kerîm Zamânî'nin *Şerḥ-i Câmî-i Meşnevî-i Ma'nevî*'si *Meşnevî*'nin ilk dört cildini ihtiva eder (I-III, Tahran 1372-1374/1993-1995). Mevlânâ ve *Meşnevî* üzerine çalışmalarıyla tanınan Bediüzzaman Fûrûzanfer'in şerhi ilk cildin 3012 beytini açıklar (I-II, Tahran 1349). Şeyh Muhammed Takî-i Ca'ferî'nin *Tefsîr ü Nakḍ u Tahlîl-i Meşnevî* adlı eseri oldukça kapsamlı bir şerhtir (I-XV, Tahran 1349-1354 hş. / 1970-1975). Mûsâ Nasrî'nin *Negr ü Şerḥ-i Meşnevî*'si (I-VI, Tahran 1970) ve Seyyid Ca'fer Şehîdî'nin *Şerḥ-i Meşnevî*'si (I-IV, Tahran 1373/1994) diğer *Meşnevî* şerhleri arasında zikredilebilir. Muhammed İstîlâmî, *Meşnevî*'nin tenkitli metnini yayımladıktan sonra bir de şerh kaleme almıştır (Tahran 1369/1990). Nicholson'un şerhi son olarak Hasan Lâhûtî tarafından Farsça'ya aktarılmıştır (Tahran 1995). İsmet Settârzâde ve Ekber Behrûz, Ankaravî şerhini Farsça'ya çevirmişlerdir. İran sahasında Bediüzzaman Fûrûzanfer, Mûsâ Nasrî, Abdülhüseyin Zerrinkûb, Celâleddin Hümâî *Meşnevî* üzerine çalışmalarıyla ön plana çıkan isimlerdir. Mândânâ Sâdık Behzâd, İran sahası başta olmak üzere çeşitli dillerde yapılan *Meşnevî* çalışmalarının bibliyografyasını *Kitâbnâme-i Mevlevî* adıyla hazırlamıştır (Tahran 1351 hş.).

Hint alt kıtasında *Meşnevî* Urduca'ya ilk defa Muhammed Yûsuf Ali Şah Çiştî Nizâmî Gülşenâbâdî tarafından çevrilmiştir ve *Pirâhen-i Yûsufî* adıyla şerhedilmiştir (I-VI, Leknev 1889). Urduca ikinci şerh Abdülmecid Han Pilifitî'ye ait *Bostân-ı Ma'*-

rifet'tir (Leknev 1927). Mevlevî Firûzed-din'in de *İlhâm-ı Manzûm* adıyla Urduca bir tam tercümesi vardır (Lahor 1348/1929).

Hindistan'da *Meşnevî*'nin modern dönemde etkilediği iki büyük şahsiyet Şiblî Nu'mânî ve Muhammed İkbâl'dir. Nu'mânî *Meşnevî*'deki tekâmül fikriyle evrim teorisini karşılaştırmış, fizik ve biyoloji alanındaki bilimsel teorilerle Mevlânâ'nın görüşlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. *Meşnevî*'yi Kur'an'dan sonra en önemli ikinci kitap olarak niteleyen ve bütün müslüman aydınlar tarafından okunmasını tavsiye eden Muhammed İkbâl, *Bâl-i Cibril* adlı eserini *Meşnevî*'nin vezniyle yazmış ve çalışmalarında *Meşnevî* beyitlerine dayanarak düşünceler geliştirmiştir. Günümüzde yayımlanan Urduca *Meşnevî* şerh ve derlemelerinden bazıları şunlardır: Feyz Ahmed Üveysî'nin *Se-dâ-ye nâvî* adlı II. cilt şerhi (I-II, Bahâvel-pûr 1976-1979), Pakistanlı tıp doktoru Muhammed Nezâr Arşî'nin on yedi ciltlik *Miftâhu'l-ʿulûm* adlı geniş kapsamlı şerhi (Lahore-Karaçi 1925, 1977), Mevlânâ Muhammed Abdüsselâm Han'ın Urduca *Efkâr-ı Rûmî*'si (New Delhi 1981). Bu eser *Meşnevî*'yi vahdet-i vücûd anlayışına göre açıklayan önemli bir çalışmadır. Urduca son *Meşnevî* şerhlerinden biri Kadî Seccâd Hüseyin'e aittir (I-II, *Meşnevî-yi Ma'nevî*, Lahore 1974, 1978; Urdu dilindeki tercümeler için bk. Arberry, II, 301-304).

Batı Dünyasında Mesnevî. *Meşnevî* geleneği, Batı dünyasına öncelikle Osmanlı topraklarına gelip Mevlevî semâî'nin etkisinde kalan seyyah ve diplomatlar vasıtasıyla taşınmış, daha sonra din adamları ve birinci kuşak Avrupalı şarkiyatçıların çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Şarkiyatçılar ilk planda *Meşnevî*'yi Doğu şiirinin zirvesi kabul edip ona edebî bir metin olarak yaklaşmışlardır. Klasik *Meşnevî* şerh geleneğinin lafız-anlam ilişkisine dayanan felsefî bakışın Batılılar'ın *Meşnevî* etütlerinde temel aldığı filolojik yaklaşım içinde kaybolduğu görülmektedir. Alman ekolünde esere hristiyan ilâhiyatı açısından yaklaşırsa da *Meşnevî* tasavvuf kaynaklı bir metin olarak değerlendirilmemiştir. XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Batı'da yapılan *Meşnevî*'ye dair çalışmalarda hâkim eğilimin eseri pozitivizm ve bilimsel ilerlemecilik temelinde açıklamak olduğu görülmektedir. *Meşnevî*, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalarda Batı'da yaygınlaşan çok kültürlü anlayış çerçevesinde İslâm kültürünü yansıtan en önemli eser-

lerden biri olarak görülmüş ve tasavvuf açısından temellendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmalar, yine de klasik *Meşnevî* şerh geleneğindeki çok boyutlu anlayışı dikkate almaktan uzak kalmıştır. Halen *Meşnevî* Batı toplumlarında üzerinde en çok çalışılan, en yaygın okunan Doğu eserlerinden biridir. Bununla birlikte Batılılar'ın *Meşnevî*'yi teosofik bir eser olarak okuyucuya sunmaları bazı çarpık anlayışlara yol açabilmektedir.

Avrupa'da *Meşnevî*'yi ilk tanıtanlardan biri Sir William Jones'tır (ö. 1794). *Meşnevî*'nin ilk on sekiz beytini tercüme eden Jones'ın bu çalışması eserin bir Avrupa diline yapılan ilk çevirisi olarak görülebilir. Sir James William Redhouse, *The Mesnevi of Mevlânâ Jelâlu'd-din Muhammed er-Rûmî* adlı I. cilde ait manzum çevirisiyle (London 1881) İngilizce *Meşnevî* literatürünün öncülerinden biri olmuştur. Ardından Charles Edward Wilson eserin II. cildinin kelime kelime tercüme ve şerhini yayımlamıştır (I-II, London 1910). Wilson'ın başlatıp Nicholson'ın sürdürdüğü *Meşnevî*'nin Ankaravî bağlamında yorumu İngilizce *Meşnevî* literatüründe önemli bir yere sahiptir. Edward Henry Whinfield'in 3500 beyti içeren *Masnavi-i Ma'navi* adlı çevirisi (London 1887) çeşitli baskılarının ardından son olarak Rumi: *The Mathnawi* adıyla yayımlanmıştır (London 2002). İngilizce'de *Meşnevî*'nin tam metin neşir, tercüme ve şerhi, hocası Edward Granville Brown'un teşvikiyle Reynold Alleyne Nicholson tarafından yapılmıştır. Ahmet Avni Konuk kendi şerhinin mukaddimesinde Nicholson'ın çalışmasını takdir etmiş, ancak *Meşnevî*'yi salt bir şiir ve hikâye kitabı gibi görmesini eleştirmiştir. Konuk'un tenkitleri şarkiyatçılardan etkilenen ve *Meşnevî*'yi bu şekilde algılayanlara da uzanmaktadır. Nicholson'dan sonra öğrencisi Arthur John Arberry, *Meşnevî*'nin birçok hikâyesini *Tales from the Masnavi* (London 1961) ve *More Tales from the Masnavi* (London 1963) adıyla tercüme etmiştir. İngilizce'de son dönemde yapılan *Meşnevî* çalışmalarında esere farklı yaklaşımlar görülmür. Roy C. Delamotte'nin *Jalaluddin Rumi: Songbird of Sufism* adlı eserinde *Meşnevî*'deki lafız figürlerinin delâlet ettiği mistik tecrübenin ana karakteristikleri incelenmiştir. Annemarie Schimmel'in *The Triumphal Path* isimli çalışması (London 1978) özellikle *Meşnevî*'deki imajlara fenomenolojik bir yaklaşım açısından değerlidir. William Chittick *The*

Sufi Path of Love adlı eserinde (New York 1983) *Meşnevî*'yi varlık, bilgi ve sülûk halleri açısından incelemiştir. Eserin günümüzde Avrupa ve özellikle Amerika'da tanınmasında "new age" ya da "new spritualism" akımına mensup Robert Bly, Coleman Barks, John Abel Moyne, Andrew Harwey ve Deepak Chopra gibi popüler mistik şairlerin *Meşnevî* uyarlamalarının büyük etkisi vardır. Bu uyarlamalardan Kabir ve eşi Camille Helminski'lerin çalışmaları tasavvufî görüşlere daha sadıktır (Lewis, s. 578-612).

Meşnevî'nin George Rosen tarafından yapılan ilk Almanca tercümesi I. ciltten 1371 beytin manzum çevirisini ihtiva etmektedir (Leipzig 1849). Eseri oğlu Friedrich Rosen, bir giriş ilâve ederek *Mesnevi oder Doppelverse des Scheich Mevlâna Dschalâl ad Din-Rumi* (München 1913) adıyla yayımlamıştır. Alman tarih felsefecisi Johann Gottfried Herder, Avrupa'da Hâfız ve Sa'dî çevirileriyle aralanan Doğu kapısının Joseph von Hammer-Purgstall'ın *Meşnevî* çalışmalarıyla ardına kadar açıldığını söyler. Annemarie Schimmel'e göre Batı dünyasına *Meşnevî*'yi yüzeysel de olsa başta Hammer olmak üzere üç Avusturyalı (diğerleri Husard, Rosenzweig) ve iki Prusyalı (Tholuck ve George Rosen) tanıtmıştır. Hammer'in çevirileri XIX. yüzyıl Alman düşüncesi ve hristiyan ilâhiyatında Doğu'nun varlık anlayışının kavranılmasında etkili olmuştur. Alman Protestan papazı Tholuck, *Meşnevî*'yi panteistik teosofi düşüncesi içerisinde konumlandırmış ve Maniheizt yaratılış teorisini yansıtan bir metin olarak değerlendirmiştir. *Meşnevî*'yi Tholuck ve Hammer'in öğrencisi Friedrich Rückert'in çevirileri vasıtasıyla tanıyan Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin "Pantheism" maddesinde Rückert'in çevirisinden alıntılarda bulunmuştur. Almanca'da *Meşnevî* çalışmaları Hellmut Ritter'in İstanbul'da keşfettiği *Meşnevî* yazmalarını toplaması ve kısmi çevirileriyle devam etmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısında Martin Buber, W. von der Porten, Jan Rypka, Hanns Meinke, Cristoph Bürgel, Fritz Meier'in *Meşnevî* üzerine incelemelerinin yanı sıra Almanca'da en önemli *Meşnevî* çalışmaları Annemarie Schimmel tarafından yapılmıştır. *Meşnevî*'nin Almanca'ya tam tercümesi Kaveh Dalir Azar'a aittir (I-II, Köln 1999; III-IV, 2000; V-VI, 2001).

Fransızca'da *Meşnevî* çalışmaları Avusturyalı diplomat Jacques van Wallenbourg (ö. 1806) ile başlar. Van Wallen-

bourg'un tercümesini İstanbul'da tamamladığı, ancak eserin 1799'da çıkan Pera yangınında kaybolduğu belirtilmektedir. *Meşnevî*'den yapılan ilk Fransızca çeviri F. Baudry'in 1857'de yayımlanan Mûsâ-Çoban hikâyesinin tercümesidir. Eva de Vitray-Meyerovitch ile İranlı Murtaşâvî'nin ortak çalışmasının ürünü olan Fransızca ilk tam *Meşnevî* tercümesi *Masnavi as Mathnawi: la quête de l'absolu* adıyla yayımlanmıştır (Monaco 1990). En son tercüme Christer Gabriel Oxenstierna'ya aittir (I-III, Kazı Publications 2002). Ahmet Kutsi Erguner ile Pierre Maniez'in hazırladığı *Meşnevî* antolojisi *Le Mesnevi: 150 contes soufis* adlı kitap Fransızca'daki en son tercümelerden biridir.

Meşnevî'nin hemen bütün dünya dillerinde tercüme veya antolojileri bulunmaktadır. İspanyolca'da Oscar Zorilla Antonia Lopez Ruiz ve Juon Vivanco, İtalyanca'da A. Bausani, Felemenkçe'de R. Van Brakell Buys, İsveççe'de Alex Eric Hermelin ve Ulla Olsson. Çek dilinde Jiri Becka ve Josef Hirsal, Rusça'da Naum Grebnev'in, Grekçe'de Gregoriou D. Zia-ka, Japonca'da Toshihiko Izutsu ve İbrâ-nice'de Hanah Ginguld'un kısmi çevirileri bulunmaktadır (Lewis, s. 612-615).

Son devirde Saraybosna mesnevîhan-larından Mehmed Cemâleddin Çauşeviç, Muyaga Merhemîç ve Kâdirî Şeyhi Hacı Feyzullah Hacıbayriç *Meşnevî*'yi Boşnak-ça'ya çevirmişlerdir (Trako, s. 143-146; Muzbeğ, s. 169-173). Hacıbayriç, gelenek-sel Osmanlı *Meşnevî* çalışmalarının Batı dünyasındaki temsilcilerinden biri olup *Meşnevî*'nin ilk iki cildini tercüme etmiştir (I-II, Sarajevo 1985-1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Mevlânâ, *Meşnevî* (trc. Veled İzbudak), İstanbul 1990, I-VI; a.e. (nşr. Muhammed İstîlâmî), Tahran 1370-71/1990-91, neşreden in önsözü, I, 93-94; a.mlf., *Mektûbât* (trc. Abdülbâki Göl-pınarlı), İstanbul 1963, tercüme eden in girişi, s. I-XII; a.mlf., *Divân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Göl-pınarlı), Ankara 1992; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Et-râfındakiler* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 22, 139-141; Ahmed Efîlâki, *Âriflerin Menkı-beleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1995, II, 325-333; Muînüddin b. Mustafa, *Mesnevi-î Murâdiyye* (haz. Kemal Yavuz), Ankara 1982, hazırlayan-ın girişi, s. VII-XXIII; Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Lûb-bû Lûbâb-ı Meşnevî* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 1362, s. 5-15; Ankaravî, *Mecmûâtü'l-letâif ve matmûretü'l-maârif*, İstanbul 1289, I-VII; a.e., VII, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1563, vr. 3^a-15^a; İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerh-i Mesne-vî*, İstanbul 1287, I, 2, 46; Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (nşr. Cem Zorlu), İstanbul 2003, s. 181-184, 188; Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Meşnevî-i Şerîf*, İstanbul 1305, I, 3-8; Cev-det, *Tezâkir*, IV, 17; E. H. Whinfield, *Masnavi-i*

Ma'navi: The Spiritual Couplets of Maulana Jalalud-din Muhammad-i Rumi, London 1898, s. XXVII-XXXIX; R. Nicholson, *Tales of Mystic Meaning*, London 1931, s. XI-XXVIII; a.mlf., *The Mathnawî of Jalâlû'ddin Rûmî*, London 1925-40, I-VIII; A. J. Arberry, *Catalogue of the Library of India Office*, London 1937, II, 301-304; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 133, 156; Ahmet Avni Konuk, *Şerh-i Mesnevî*, Konya Mevlânâ Mü-zesi Ktp., nr. 4740, s. 1-21; Safâ, *Edebiyyât*, III/1, s. 464; Ahmet Ateş, "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 38-50; M. Hulusi Koner, *Mesnevî'nin Özü*, Konya 1961, s. I-LXVII; Abdülbâki Göl-pınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 150-151; a.mlf., *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1973, I, s. I-XXXIX; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 18-150; a.mlf., "Konya Mevlânâ Dergâhı'nın Arşivi", *İFM*, XVII/1-4 (1956), s. 156-178; a.mlf., "Mesnevî'nin VII. Cildi", *ŞM*, sy. 6 (1966), s. 11-18; A. Schimmel, *Zwei Ab-handlungen Zur Mystik und Magie des Islams von Josef Hammer-Purgstall*, Wien 1971, s. 5-23; a.mlf., *The Triumphal Sun*, London 1980, s. 37-58; Mehmet Önder v.dğr., *Mevlânâ Bibli-yografyası*, Ankara 1974, I-II; W. Chittick, *The Sufi Path of Love*, New York 1983, s. 6; Celâ-leddin Hümâî, *Mevlevî Çem-i Güyed I-II*, Tahran 1362; Salih Trako, "Sarayevo'da Mesnevî Ders-leri ve Mesnevîhânlar Üzerine", *I. Milletlerara-sı Mevlânâ Kongresi*, Konya 1987, s. 143-146; Yakup Şafak, "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri Üzerine Çalışma Yapanlar", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Konya 1989, s. 249; İskender Muzbeğ, "Mevlânâ'nın Sarayevo'da Yayın-lanan Mesnevî'sine (I. ve II. Cilt) Çeviri Açısın-dan Genel Bir Bakış", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1990, s. 169-173; Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feri-dun Nafiz Uzluk), İstanbul 1990, s. 211-223; M. G. Gupta, *Maulana's Masnavi*, Agra 1990, s. 2-17; Hamid Dabashi, "Rumi and the Problems of Theodicy: Moral Imagination and Narrative Discourse in a Story of the Masnavi", *Poetry and Mysticism in Islam: The Heritage of Rumi* (ed. Amin Banani v.dğr.), New York 1994, s. 112-135; F. Lewis, *Rumi: The Past and Present*, Boston 2000, s. 304-307, 466-615; Tâhirülmevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul 2001, I, 22-25; Ahmed Güner Sayar, *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufî Dün-yası ve Mevlevîliği*, İstanbul 2002, s. 45, 96; Sezaî Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003, s. 371; İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *TUBA*, XXVII/2 (2003), s. 161-176; Pakalın, II, 490.

SEMİH CEYHAN

MESNEVÎHÂNE TEKKESİ

İstanbul Çarşamba'da
Meşnevî öğrenimi için kurulmuş tekke.

Kaynaklarda Dârülmesnevî Tekkesi ola-rak da anılır. İstanbul'un Fatih ilçesi Çar-şamba semti Tevkiî Câfer mahallesinde batıda Tevkiî Câfer Mektebi sokağı, gü-neyde Mesnevîhâne caddesi, doğuda San-caktar Yokuşu, kuzeyde Fener Rum Erkek